

Märkamiste märkamine inimsuhtluses

Renate Pajusalu 60

Foto: Miina Norvik

Läbi sügisese Tartu siia sinu juurde jalu- tades otsustasin mitte jätta küsimata: millega sügis sind võlub?

Sügis tõepoolest meeldib mulle – kuigi on pimedam ja jahedam aeg, võlub ta oma rahuga. Enamasti on selleks ajaks kas- vanud lootus, et kui suvesekeldused läbi saavad, siis algab rahulikum periood, kus asjade üle järele mõelda, lugeda, kirjutada. Aga tegelikkuses on september ikka väga kiire kuu, sest algab uus akadeemiline aasta, nii et see sügise rahu on petlik.

Mis aineid ja kellele sa praegu õpetad? Mida õpetamise juures oluliseks pead?

Keeleteaduse magistrantidele õpetan keeletüpoloogiat ja suhtluslingvistikat. Bakalaureuses õpetan keeleteaduse aluseid ja sissejuhatust keeleteadusesse. Korraldan ka magistriseminari ja magistrikooli tege- vusi. Tulime just magistrantidega Kääri- kult sügiskoolist, olid huvitavad loengud ja töötoad, aga eelkõige on tore olla koos noorte inimestega ülikooli õpperuumidest erinevas keskkonnas. Ja minu arvates on väga oluline ka see, et magistrandid oma- vahel paremini tuttavaks saaksid. Meie magistrikool ühendab ju keeleteaduse ja tõlkeõpetuse magistrante, kes õpivad eri- nevatel õppekavadel ja muus õppetöös väga palju kokku ei puutugi.

Õpetamises pean oluliseks oskust teki- tada huvi. Meeldib ka, kui tunnen ära, et mu õpetatav sisu ja õpetamisviis on üli- õpilase jaoks põnev. Iseäranis näitavad elamust välja need üliõpilased, kes ei ole varem üldse keeleteadusega kokku puutu- nud. On tore tunne näha, kuidas ühtäkki hakkab see uus maailm nende ees ava- nema.

Nii et ühelt poolt saab vägagi huvile rõhuda ja näidata, kui põnev maailm on keelega seotud. Teisalt jälle on oluline, et omandatav teema nõuaks pingutust, mille järel tunda õnnestumist. Praktilises eesti keele õppes, mida olen ju ka elu jooksul palju teinud, on vist esikohal õnnestu- mise kogemus, aga ka seal tuleb kuidagi avastamisrõõmu üleval hoida.

Mulle tundub, et sa oled õppejõud, kes suudab luua õhkkonna, kus üliõpilased julgevad jääda iseendaks. Kas tunned end siin ära?

Kindlasti olen püüdnud saavutada õppimist soodustavat turvalist õhkkonda, iseasi muidugi, kuidas see õnnestunud on.

Ilmselt peavad siin hinnangu andma hoopis mu õpilased. Kui jutt juba hindamisele läks, siis pean ära mainima, et kõige raskem õpetamise juures ongi just hinnete panemine.

Milline on su esimene õpetamiskogemus?

Esimene õpetamiskogemus pärineb ülikooliajast, kui meil oli kohustuslik koolipraktika. Mul on mälestus ühest 5. klassi poisist, kellel olid eesti keeles valdavalt kehvad hinded, kuid minu käest sai ta käändkondade määramise töö eest viie. Nimisõna käändtüüpides on ju väga selge algoritm, kuidas tüüpe silpide arvu ja astmevahelduse järgi määrata. Matemaatilis-loogiline lähenemine sobis sellele poisile paremini. Mind huvitab siiani, milliste nõksudega oleks koolis võimalik grammatikat põnevalt õpetada.

Tartu Ülikooli õppejõuna sain esimesed kogemused, kui andsin vene tudengitele eesti keelt võõrkeelena. Väga tore oli algusest peale. Olin siis tudengitest vaid mõni aasta vanem, aga see ei seganud. Tagantjärele mõtlen, et praktilises keeleõppes olin alguses küll liiga traditsiooniliste meetodite küljes kinni, aga eks tolleaegne võõrkeele õpetamise metoodika oligi praegusest erinev. Hakkasin kohe õpetama ka teoreetilisi aineid, sissejuhatust keeleteadusesse ja semantikat eesti keele (võõrkeelena) üliõpilastele. Need on mu lemmikained olnud kogu akadeemilise elu jooksul.

Kuidas sa lingvistikaülesannete juurde jõudsid?

Algatasin 2003. aastal Eestis lingvistikaolümpiaadi tänu õnnelikule juhusele, kui minuni jõudis kutse esimesele rahvusvahelisele lingvistikaolümpiaadile ja oli vaja kokku panna Eesti võistkond. Minu arvates on see olümpiaad väga oluline

lisa kooliharidusele, milles keeleteadusest eriti palju ei räägita. Lingvistikaülesannete lahendamine nõuab eelkõige loogilist mõtlemist, aga peaks ka edendama maailma keelelise mitmekesisuse tajumist ning selle kaudu tugevdama huvi oma emakeele vastu. Õnneks on lingvistikaolümpiaadi korraldusmeeskond nüüdseks välja kujunenud ja ma ise pean palju vähem selles liinis tegutsema kui algsaastatel.

Kas teadustööga alustasid Tartu Ülikooli tehisintellekti laboris?

Sain tänu oma diplomitöö juhendajale Haldur Õimule töesti kohe pärast lõpetamist nooremteaduri koha sellesse laborisse. Tehisintellekti labor oli interdistsiplinaarne uurimisgrupp, kus oli juriste, arvutiinimesi, keeleteadlasi, matemaatikuid ja teisi. Selles keeleteadlaste grupis olid näiteks Haldur Õim, Mare Koit, Heiki-Jaan Kaalep – ehk siis need inimesed, kellest hiljem sai arvutilingvistika tuumik. Mind võeti sinna ikkagi eelkõige väitekirja tegema. Põhiline tööülesanne oli tegeleda oma uurimusega – küsilause funktsioonid eesti keeles, täpsemalt dialoogi reguleerivad küsilauseid. Hilisemas vestlusanalüüsi paradigmas nimetatakse dialoogi reguleerimist üldiselt parandusmehhanismiks, mida ma tollal uurisin natukene teises võtmes. Kolleegid laboris tegelesid samal ajal dialoogimudelitega.

Seega juba 1980-ndatel proovisite tehisintellekti laboris luua oma juturobotit?

Võib küll nii olla, kuid minu roll ei olnud seal väga suur, kuna tegelesin oma uurimistööga. Lisaks sündisid mul 1980-ndate lõpus kaks poega, nii et arusaadavalt veetsin omajagu aega kodus, mitte laboris. Tollel ajal tõepoolest arutleti palju dialoogisüsteemide üle ja toimusid teaduskonverentsid, mis kahtlemata kujundasid mu teaduslikku maailmapilti.

Mis edasi sai? Kuidas sul säilis huvi suhtlust uurida?

Kui Jüri Valge juhtimisel loodi eesti keele (võõrkeelena) õppetool, läksin sinna lektoriks. Tahtsin ka õpetada, mitte ainult teadusega tegelda. Aga väitekirj oli pooleli ja jätkasin seda. Ma mäletan, et Tartu Ülikoolis käis vestlusanalüüsist loenguid pidamas Auli Hakulinen, see võis olla 1990. aasta paiku. Mind köitis eelkõige parandusmehhanismi temaatika, mis seostus kõige rohkem minu dialoogi-uurimisega. Hiljem saatis ta mulle vestlusanalüütikute klassikalisi artikleid, millest väitekirja jaoks tuge ja inspiratsiooni ammutada. Vahepeal sai Eesti riik vabaks ja muutus ka teadussüsteem, nii et kandidaadiväitekirja kaitsesin hoopiski magistritööna.

Kindlasti oli väga oluline see, et Haldur Õim juhatas mu pragmaatika juurde. See ongi jäänud minu põhiliseks uurimisvaldkonnaks. Samuti on mind väga palju mõjutanud soome suulise suhtluse uurijad. Sattusin Auli Hakulisega uuesti kokku 1990. aastate keskpaigas, kui elasime perega Turus. Mul õnnestus osaleda Helsingi ülikooli korraldatud doktorantide seminaril, kus Auli juhendas rühma, milles oli ka mitu pronoomeniuurijat. Seal tekkis huvi eesti pronoomenite vastu ja leidsin oma doktoriväitekirja teema. Hiljem ongi mul olnud palju koostööd Soome suulise keele ja pronoomenite uurijatega, kes kõik on mind omal viisil mõjutanud, nt Ritva Laury, Marja-Liisa Helasvuo, Eeva-Leena Seppänen, Marja Etelämäki.

Pronoomenitest algaski siis laiem huvi deiksise vastu?

Jah, deiksis oli eesti keeles suhteliselt uurimata valdkond, nii et mu doktoriväitekirja katuspeatükk oli isegi nagu õppevahendiks siin mõnda aega, kuigi see muidugi nii ei peaks olema.

Oled keeleuurimisel katsetanud erinevaid lähenemisi. Milline neist on sulle keeleteadlasena kõige omasem?

Olen ikkagi olnud funktsionaalse keeleteaduse esindaja, kuigi teatud formaliseerimispüüdlus on klassikalisel pragmaatilisel kogu aeg olemas olnud, see kuulub valdkonna juurde. Aga sellisest filosoofilis-analüütilisest lähenemisest olen pigem suundunud suulise keele ja suulise suhtluse uurimisele. Suhtlus kõige laiemas mõttes on minu jaoks olnud see kõige olulisem uurimisvaldkond, mille sees ma siis olen.

Esimene teadusgrant, mida juhtisin, tegeles eesti keele tuumsõnadega. Töötasime siis koos Ilona Trageli ja Ann Veismanniga, riivamisi tulid sisse ka keele omandamise teemad. Lapsekeelele olen siiski saanud vähem tegeleda, kui oleksin tahtnud. Lapse keelelise arengu uurimine on omaette valdkond, sellega kursis olemine oleks nõudnud suuremat pühendumist. Aga olen saanud juhendada näiteks sinu lapsekeelealast väitekirja, see pakkus mulle palju huvitavat.

Saime tõesti lõputult arutleda huvitavate avastuste ja märkamiste üle, mis lapsekeele andmestikus esile tulid. Siinkohal toon meie vestlusesse väljendi – märkamiste märkamine. Kas see võiks olla sinu uurimisteemade ja -viiside ühisenimetaja?

Inimsuhtluse põhialus ongi see, et me tõlgendame kogu aeg seda, mida kuuleme ja näeme. Iseenesest see ongi laias mõttes märkamine. Ja keele uurijana märkad omakorda erinevaid vahendeid, mis võimaldavad suhtlejalatel üksteise mõtteid märgata, see võiks siis olla märkamiste märkamine. Kõige laiemas mõttes võib vast öelda, et olen uurinud tõlgendamise ja keelelise produktsiooni vahekorda suhtluses. Mind ikkagi väga huvitab, kuidas

keelestruktuur on suhtluse teenistuses, kuidas me toodame ja tõlgendame keelelisi üksusi.

Millega sa praegu keeleteaduse alal tegeled? Mille üle juurdled?

Mind on ikka köitnud nii tähendus kui ka grammatika, kui neid muidugi üldse eristada saab. Asesõnade kasutus, mida olen ehk kõige rohkem uurinud, on grammatika ja sõnavara piiri peal. Mind väga-väga paelub ka süntaks, viimasel ajal eriti suulise kõne süntaks. Olen tegelenud relatiivlausega suulises suhtluses, aga sooviksin jätkata süntaktiliste konstruktsioonide uurimist. Referentsiaalsete praktikate töörühmas, mis on moodustunud minu endistest doktorantidest (Maria Reile, Helen Hint, Piia Taremaa), me küll laieneb kogu aeg uurimisteede ringi, kuid püüame siiski jätkata detailset eesti keele nimisõnafraasi ja viitesuhete uurimist.

Teiselt poolt on minu arvates oluline uurida suhtlust, nagu olen ka juba öelnud, ja me oleme viimasel ajal kirjutanud koos Miina Norvikuga mitu artiklit, mis põhinevad intervjuudel keelelise eluloo ja keelelise käitumise kohta. Ja nüüd päris viimane artikkel näiteks, mis meil praegu on retsenseerimise etapis, on sellest, kuidas eestlased enda arvates peavad viisakusvestlust.

Laias laastus mul ongi praegu kaks paralleelset uurimissuunda. Üks on suhtluse uurimine suhteliselt üldisel tasemel kultuurikontekstis. Ja teine niisugune täpsem grammatika ja sõnavara koosfunktsioneerimise uurimine, kasutades nii suulist vestlust kui ka psühholingvistilisi katseid. Erinevad pragmaatika suunad on vist ikkagi need, mis jäävad minu huviorbiiti ka tulevikus.

Mis sind keeleuurimisel endiselt üllatab?

Minu huvi pronoomenite vastu algas tegelikult küll üllatusest, et *ta* ei ole alati

elus ja *see* ei ole alati elutu. See on võib-olla üks niisuguseid asju, mis on käivitanud päris palju minu uurimistööd ja millest algas huvi deiksise vastu. Sain teada, et elusa-elutu vastandus on vaid üks kriteeriume, mis pronoomenivalikut mõjutab.

Suulise kõne süntaksi alal ma ikkagi väga tahaks näha seda, kuidas grammatika tõesti suhtluses sünnib, siin on relevantne suund, mida inglise keeles nimetatakse *emergent grammar*. Oleks põnev näidata, kuidas eesti keele grammatika suhtluses vormub. Arvan, et ma olen suutnud midagi selles osas selgeks saada relatiivlause kasutust uurides.

Lisaks on mulle jätkuvalt olulised keele omandamise teemad. Ma olen saanud sellega natuke vähem tegeleda, osalt ka viimasel ajal ennast teadlikult piirates. Aga minu huviorbiiti jääb see valdkond igal juhul.

Milline on keeleteadlase roll tänapäeva ühiskonnas? Kuidas suhtud teaduse populariseerimisse?

Esiteks kõige üldisemal tasemel arvan, et igasugust teadmist on inimesel vaja, et inimene on niisugune loom, kes tahab enda kohta teada saada. Inimkonna areng põhineb sellel, mis me oleme teada saanud ja mida me veel tahame teada saada, nii et igasuguse uue teadmise loomine on isenesest kindlasti kasulik ka siis, kui see ei ole esmahetkel rakenduslik. Mind mõnevõrra häirib humanitaarteadustes kohese kasu tagaajamine. Kindlasti tuleb kasuks, kui teadlane näeb oma uurimistulemuste rakendamise võimalikkust, aga see ei tohiks olla ainuke kriteerium. Teoreetilised alusuurimused on väga vajalikud, sest nendele saab toetuda ka rakendusuuringutes.

Keeleküsimustes ja keelepoliitikas peaks keeleteadlane oma arvamust avaldama, iseasi, kui aktiivselt ja milliste vahenditega keegi seda teeb. Mina ise ei

ole meedias väga aktiivne, aga loodan, et saan mõjutada ühiskonda paljude tudengite kaudu.

Väärtustan mitmekeelsust ning sel teemal olen ka avalikult veidi rohkem sõna võtnud. Ma olen lapsest peale kakskeelne, rääkinud eesti ja vene keelt, ja selle elukogemuse põhjalt olen püüdnud ka kaasa rääkida näiteks lapse mitmekeelsuse teemadel. Üks keel ei pea tulema teise arvelt, mitu keelt ühel inimesel on täiesti võimalik. Aga ei tasu arvata, et kõik ühe inimese keeled peavad olema täpselt samal tasemel. Keeled võivad ka oma rolli vahetada elu jooksul. Kahjuks kuuldu ikka ja jälle seda arvamust, et mitu keelt ühte pähe justkui väga hästi ei mahuks. Teiseks seda arvamust, et ainult lapsena on võimalik keelt hästi õppida. Tegelikult õpib lapsena lihtsalt teistmoodi kui täiskasvanuna. Samuti arvatakse tihti, et aktsent või grammatilised vead on halvad, aga võib-olla nad pigem kaitsevad selle eest, et meid ei peetaks emakeelseks kõnelejaks ja antakse andeks mõned näiteks viisakusega eksimised teises kultuuriruumis. Need teemad panevad mind emotsionaalselt reageerima.

Teadustulemuste vahendamine avalikkusele on vajalik, kuid populariseerimise ja teadustöö vahel peaks valitsema tasakaal. Meenus üks juhtum, mis näitab, et teadlane võib end populariseerimast leida vägagi ootamatus kohas. Kord leidsin Endla teatris etenduse kavalehelt katkendi ühest oma artiklist sinatamise-teietamise kohta. Sellised hetked on mulle teadlasena väga rõõmsad.

Kui mõtled kõigile oma kodudele, siis millised keeled neis kõlasid ja kõlavad?

Lapsepõlvkodu juurde kuuluvad kindlasti eesti ja vene keel. Mida varasem

lapsepõlv, seda rohkem tegelikult oli vene keelt, sest vene keelt ma rääkisin ka oma vanaema ja vanaisaga. Vanaema suri, kui ma olin seitsmendas klassis, vene keele osa hakkas pärast seda vähenema. See oli mulle väga kallis vanaema ja temaga ma rääkisin väga palju. Emaga olen kogu elu rääkinud vene keelt, kuigi ta oskab eesti keelt väga hästi.

Lapsepõlvkodu eesti keel sisaldas hulgaliselt füüsikatermineid, sest füüsikutest ema ja isa arutasid oma teadusprobleeme ka õhtusöögilauas. Ega ma neist muidugi aru ei saanud, aga kõrvus kõlavad mõned neist siamaani.

Loomulikult kõigil Soomes elamise perioodidel on soome keel olnud väga oluline. See on keel, mille ma olen omandanud täiskasvanuna. Teoreetiline huvi iseenda kui keeleõppija vastu on mul kogu aeg olnud, seda on soome keele peal olnud kõige huvitavam jälgida.

Tänu oma abikaasa Karli uurimisvaldkonnale, muidugi ka lähtuvalt minu enda huvist, on minu ümber palju eesti murdeid, aga ka liivi keelt. Eriti sageli satun liivlaste üritustele, samuti käime tihti Ludzas, kus kunagisest lutsi keelesaarest on veel jälgi alles.

Meie maakodu ümbruses kõlab seto keel, mis mulle tohutult meeldib. Julgen seto ja võro keelt rääkida muidugi ainult siis, kui ma üksi süüa teen. Aga kuigi mul ei ole rääkimisjulgest, siis on tore kuulata ja mõista ning lugeda. Just eile õhtulgi lugesin viimati Setomaa lehte. Tunnen seda tugevamat sidet, kuna mu ema lapsepõlv on möödunud Setomaa venekeelses külas ning toonane elu on minuni jõudnud lugude kaudu. Mina jälle püüan seto kultuuris kas või natukene osaleda.

SIRLI ZUPPING